

Simo C. Ćirković

OGANJ I NADA

Srbija u I svetskom ratu 1914–1918

DERETA, 2014, Beograd

Sadržaj

Prolog	Svetski poredak pred I svetski rat: sudar netrpeljivih	7
<u>Prvi deo</u>	SUTON IMPERIJE	21
Prvo poglavlje	Srbija i Austrougarska pred izbijanje I svetskog rata: sadašnji svet kao prošli svet	23
Drugo poglavlje	Atentat u Sarajevu: Gavrilo Princip i leto velikih previranja	41
Treće poglavlje	Juljska kriza i baron Gizl	59
<u>Drugi deo</u>	POZIVNICA ZA PAKAO	73
Četvrto poglavlje	Početak rata: „Bodrog“ i krvavi Balkan	75
Peto poglavlje	Bitke svih bitaka: Cer, Drina, Kolubara	91
Šesto poglavlje	Bitka za Beograd 1915. i kolona majora Gavrilovića	111
Sedmo poglavlje	Albanska golgota	129
<u>Treći deo</u>	POVRATAK	143
Osmo poglavlje	Vojska na Krfu: skeleti koji hodaju	145
Deveto poglavlje	Kajmakčalan kao opsesija	157
Deseto poglavlje	Solunska ofanziva: juriš u otadžbinu	167
Jedanaesto poglavlje	Tvorci vojnog prestiža	181
Epilog	Od Krfa do Krsmanovića kuće	203
Indeks		211

1871-1914

Prolog Svetski poredak pred I svetski rat: sudar netrpeljivih

Početak druge decenije 20. veka nije samo naizgled nosio tamnu senku surovog rata, nije je čak ni nagoveštavao. Evropa se u tom času spokojno razmetala novim tehničkim dostignućima. Niko nije ni primetio da je minulo gotovo stotinu godina od dotad nezabeleženog mira, gde su Krimski rat (1853–1856) i francusko-pruski rat (1870–1871) tek incidenti u krivulji istorije. Čak i japonsko-ruski rat iz 1904–1905. predstavlja više nadmudrivanje ratobornih admirala, u kojem Japan postaje značajna vojna sila. Železnica je bila ključ dekadentnog dendizma: iz Pariza se brzo stizalo u privlačne destinacije na rivijeri, a iz Berlina i Beča čovek se mogao za nekoliko sati već razbaškariti u nekoj banji. Činilo se da stara Evropa uživa u ruspusnosti svoje civilizacije. Koferi, šeširi, mirisne damske toalete, nezaobilazni suncobrani, mrki pratioci u rajthoznama i lovačkim gerocima, te uvek okretni poslužitelji, činili su privlačnim šarenilo u Bad lšlu, Marijanskim Laznjama, nama znanim kao Marijenbad. Monte Karlo je mamio lakoprste bankare i njihove nakindurene pratilje. Automobil je postajao simbol luksuza, mada karuce još nisu gubile svoj šarm. Niko nije video strelovito približavanje „velikog crnog tornada“. Mnoge nade nestale su potom kao ratni prah i pepeo.

Beč i Berlin imali su svoja letnja stecišta, ali je Pariz negovao svoj naročiti stil. Ruski dvor je bio opčinjen sudbinom malog prestolonaslednika Alekseja Romanova (1904–1918), a tamo je odjednom postao prevažan jedan sveštenik-mistik, tajanstveni Raspućin (1869–1916). Šenbrun je, s druge strane, svaki dan bio svedokom kuražne tvrdoglavosti ostarelog Franje Josifa (1830–1916) kako, uvek u isto vreme, ide u šetnju s

Dominacija industrije topova i krupnog kapitala: mapa Evrope u predvečerje velikog ratnog sukoba. Nemačka traži prostor za političku i vojnu ekspanziju.

Nije uspeo da do kraja bude diplomatski i oprezan: car Franja Josif ustuknuo je pred jastrebovima rata.

glumicom Katarinom Šrat (1853–1940), svojom dugogodišnjom pratiljom. Njihov odnos je bio slika karaktera starog suverena: o svemu tiho i bez pompe. Na Balkan, gde se 1908. spustila bečka ruka, gledalo se kao na predvorje Ori-jenta, gde još mnogo toga trebalo da se uredi. Aneksijom Bosne, Beč je, diplomatskim inženjeringom ba-

rona Alojza Erentala (1854–1912)¹, elegantno izbio na granicu Srbije, države s teretom međusobno nesređenih odnosa. Još dok je u Beogradu bio poslanik Konstantin Dumba (1856–1947), sva zbivanja u srpskoj prestonici bila su predmet obaveštajnih aktivnosti. S tom promućurnom politikom nastavili su i Dumbini naslednici budući da im je Beograd bio trnu u oku. Oficirska liga („Crna ruka“) okupljena oko Dragutina Dimitrijevića Apisa smatrana je jezgrom tajne politike, jer su oni, posle prevrata 1903, obezbedili Karađorđevićima presto. Posle Afere Kolaković², princ Đorđe (1887–1972) je od 27. marta 1909. bio senka od čoveka. Prestolonaslednik je postao Aleksandar (1888–1934), drugorođeni sin kralja Petra Prvog Karađorđevića (1844–1921). Hitno je doveden iz Petrograda, gde je bio u Paževskom korpusu, učilištu ruske elite.

---

¹ Alojz Leksa fon Erental je karijeru diplomate počeo u Parizu, potom nastavio u Sankt Peterburgu i Bukureštu. Ministar spoljnih poslova Austro-ugarske monarhije bio je punih šest godina (1906–1912). Kao zagovornik prodora na Balkan sproveo je aneksiju Bosne i Hercegovine (1908). Poslednjih godina svog ministროvanja pokušao je prividno da ublaži agresivni program Balhausplaca prema Srbiji, kao dotad njegov nesporni propagator. ² Prestolonaslednik Đorđe Karađorđević je u afektu, 14. marta 1909, nogom udario poslužitelja Stevana Kolakovića koji je ubrzo preminuo. Kolaković je, inače, patio od teškog oblika hernije i možda bi mu život bio spasen da je na vreme operisan. Pod teretom svog nepromišljenog čina, princ Đorđe se povukao s mesta naslednika prestola.

Neki su spremni da brane tezu da su Karađorđevići bili zatočenici tajne organizacije „Crna ruka“ (*Ujedinjenje ili smrt*), gde je glavne konce povlačio Dragutin Dimitrijević Apis, neprestano preteći, pod maskom patriotizma, pretorijanskom diktaturom. To nisu bila samo kuloarska nagađanja, to je bio sudar oko trona i državnog koncepta. Kakav je u tom trenutku bio ekonomsko-politički položaj Kraljevine Srbije? Dok je Evropa bila u punom zamahu industrijskog razvoja i podizanja vojne sile, Srbija je bila приметно mala balkanska zemlja oslonjena na zemljoradnju bez ozbiljne industrije, osim vojne, (Topolivnica) u Kragujevcu. Još se mučila sa starim merama kakve su bile rif, dram, parmak i kulač, koje nisu bile unificirane prema standardima u Evropi. Kosta Cukić (1826–1879) još je 1862. upozoravao da se siromaštvo u Srbiji ima pripisati neradu naroda. Narod je, u stvari,

Demokrata u odelu vojnika: kralj Petar Prvi Karađorđević zbog bolesti je prešao u političku senku.

Poprište krupnih političkih događaja koji su potresli Evropu: pogled na Ulicu kralja Milana nekoliko godina pred Prvi svetski rat.

bio van tokova vrhunskih civilizacijskih dostignuća, na sporednom koloseku evropske istorije. Njemu su bile potrebne inicijalne kapisle napretka: novac (*kapital*) i znanje (*tehnologija*). Moglo se, stoga, otvoreno reći da mlinovi i pivarski pogoni nisu bili oni dominantni faktori koji pridonose ubrzanju modernizaciji po obrascu iz susedstva. To je tek bila ulaznica u svet ozbiljne industrije. Nije bila urađena ni definitivna nomenklatura naziva proizvoda koji podležu carini, premda se tu dosta toga uradilo. Srpski seljak (*gedža, gegula*) imao je maleno imanje i okućje, ali nije znao mnogo o naprednom vođenju gazdinstva i bio je često izložen lihvarskoj filozofiji potonjih bogataša (*pijavica narodnih*) izraslih iz kaišarskog odnosa prema tom malom domaćinu. Srbija je polako odbacivala stočarstvo, te se okretala ratarstvu, zelenoj grani napretka. Suve šljive postale su važan izvozni etalon. Građanski tip života bio je u povelju, a u Beogradu je, početkom 1907, bilo tek šezdesetak višespratnih kuća. Samo elitne porodice imale su salonske stanove evropskog tipa i pristojne ladanjske kuće, a seoska zadruga (*pod jednim krovom više generacija*) bila je još neposustali oslonac srpske patrijarhalnosti i gvođenog tradiciona-

lizma. Opanak je bio čuvar svih vrednosti, nosilac predanosti prema domu i zemlji. Seoska proizvodnja hrane nije, međutim, bila dovoljna za uvek punu kašiku, te je u godini bilo i dosta tegobnih meseci. Srbija je tek stvarala ljude sposobne da plivaju u svim finansijskim i političkim brzacima. S jednom nogom u prošlosti, a s drugom stidljivo u modernosti, međunarodni položaj Srbije bio je veoma složen. Posle Majskog prevrata 1903. međunarodna podrška tražena je u Rusiji, a odnosi s Bečom bili su lišeni ranije bliskosti iz vremena kralja Milana Obrenovića (1854–1901) i njegovog sina Aleksandra (1876–1903). Krupna figura, kakav je bio Nikola Pašić (1845–1926), nije trepeo konkurenciju, koja je naročito bila izražena za vreme kabineta „Duplog Milovana“ (Milovana Milovanovića, 1863–1912). Milovanovića je njegova diplomatska veština preporučivala svim evropskim kancelarijama. Za njega je državni rezon bio rezon svih rezona. Zato Milovanović nije slučajno rukovodio srpskom spoljnom politikom u toku četiri najteže godine, od 1908. do 1912. Njegov pedantni biograf, Dimitrije Đorđević (1922–2009), navodi da je uspeo da Srbiju izvuče ne samo nepovređenu već da je veže za moćne prijatelje i stvorio uslove za oslobođenje i ujedinjenje. Sve to daje Milovanoviću mesto jednog od najistaknutijih državnika nove srpske istorije s početka 20. veka. Pa-

šić je, s druge strane, bio nedokučiva politička misterija, veštak naročite vrste. Po izgledu šetajući prorok, po političkim odlukama mutno oklevało. Nijedan srpski političar nije dostigao njegov prestiž, budući da je on bio velikan koji ne ume da potone. Njegov praktični duh uvek

Političar evropskih ideja i taktičan diplomata: Milovan Milovanović Balačko držao je Srbiju na plećima za vreme Carinskog rata.

ga je držao u vrhu narodne političke volje. I uvek je umeo da izabere ličnost koja ga spasava u teškim i važnim časovima. Posebno mesto pripada i Damjanu Danji Brankoviću (1866–1954)³.

Ma koliko se Srbija trudila da se uklopi u postojeći red stvari, neki njeni vojno-politički potezi naišli su na neodobravanje evropskih predvodnika. Oni su još prisutni orijentalni milje, nedovoljno prekriven evropskim civilizacijskim tonom, doživljavali kao bačenu rukavicu izazova. Srbija je shvatila da je njena teritorija, u stvari, zona gde se dodiruju Istok i Zapad, gde se odmeravaju njihovi interesi. Da bi opstala, morala je da ima pouzdanu vojsku. Još pod Milanom Obrenovićem, kao komandantom aktivne vojske, Srbija je ustrojila svoju armiju po pruskim uzusima. Premda je Milan, kao hedonist i neposustali kockar, voleo Pariz i Beč, on je prusku vojnu organizaciju video kao najnapredniji model, a ona je bila srce moćne nemačke vojne sile. Nemačka pesnica, videlo se, nemilosno je tresla evropske kabinete, jer njen odjek je nosio buku čije namere još nisu bile sasvim razgovetne. Njeni visoki vojni krugovi, kao nosioci nekontrolisane moći, tražili su prostor za ekspanziju, novu prekompoziciju evropske, pa i svetske političke moći. Berlinski orao nesvesno je budio i militarističke prohteve Beča. Grupa elitnih oficira okupljenih oko Franca Konrada fon Hecendorfa⁴ (1852–1925) sanjala je o prodoru na Balkan. Prva proba austrijske moći na balkanu zbila se za vreme Carinskog rata (tzv. *Svinjskog rata*). Carska Austrija htela je da pokaže srpskom finansijskom kapitalu da je nedorastao za međunarodnu

---

3 Industrijalac Damjan J. Branković poreklom je iz Bačkog Gradišta. Višu trgovačku školu završio je u Segedinu. Nikola Pašić držao ga je kao ekonomskog savetnika, jer je srpskoj vladi učinio posebne usluge u nabavci vojne opreme, poglavito lokomotiva, neophodnih za balkanske ratove 1912–1913. Između dva rata bio je zastupnik nemačkih firmi, ali je pod okupacijom, kao mason, bio neprekidno kontrolisan od nemačkih tajnih službi. Kao majstor najvišeg stepena uspeo je da se spase zatvora. Pod Titovom vlašću uspeo je tajno da obnovi rad masonske lože.

4 Školovan da bude vojnik, Konrad fon Hecendorf je otelovljavao vojno-političke ambicije aristokratskog vrha Carevine. Na predlog Franca Ferdinanda postao je 1906. načelnik Generalštaba Dvojne monarhije.

Zahtevao neutralisanje Srbije po svaku cenu brzim ratom: Konrad fon Hecendorf, predvodnik ratoborne struje u vrhu Dvojne monarhije.

utakmicu, te da neće izdržati u klinču sa onima koji diriguju svetskim tržištem. Pet godina (1906–1911) stezala je Austrija carinsku omču⁵ oko Srbije ne bi li je iscrpela. Srbija je našla kanale da preživi ne sluteći da je to tek proba pred događaje koji će uslediti. Odmereni i pronicljivi Kosta Stojanović (1867–1921), kao ministar narodne pri-

vrede, pokazao je svu svoju veličinu matematičkog znalca neutrališući sve mere austrijske blokade. Našao je način da se poveže s Nemačkom, Egiptom, Engleskom, Francuskom, te podigne kontrolu kvaliteta proizvoda i podstakne razvoj klanične industrije. Srbija je kako-tako preživela, a političko-militarističko odmeravanje snaga ulazilo je u sve opasniju zonu. Očuvanje suvereniteta zahtevaće još mnogo žrtava. Jedan od čuvara suvereniteta, idol omladine, Jovan Skerlić (1877–1914), iznenada je otišao sa scene, kada je Srbiji bio najpotrebniji. Profesor i kritičar, sago-reo je u vatri jedne tragične epohe. Ostavio je legat pun upozorenja i opomena. U njegovom srpstvu bilo je vidnih nagoveštaja jugoslovenstva. Bio je kulturni arbitar koji se pekao na dve vatre. U ime „zahvalne bosanske omladine“, venac na njegovoj sahrani nosili su mladobosanci Gavrilo Princip, Đulaga Bukovac i Vladeta Bilbija. Još jedan gubitak potresao je Srbiju. U Badgaštajnu, u reci Ahe, tragično je, godinu dana ranije, okončao život patrijarh Lukijan

⁵ Carinski rat je deo državne politike Dvojne monarhije da slomi neposlušnog, i po njihovoj oceni, arogantnog suseda, kakva je za njih bila Srbija, koja je tajno pregovarala s Bugarskom. Zabranom uvoza i transporta stoke i živine iz Srbije, te niza drugih proizvoda, Austrougarska je smatrala da će brzo neutralisati balkansku državicu i njene sporazume u lokalnom okruženju. Srbija je, međutim, 12. januara 1906. odgovorila nizom protivmera, uvođeći posebne tarife za austrijsku robu. Srbija je tako ušla u mukotrпно višegodišnje diplomatsko-trgovinsko nadvlačenje s Bečom. Koristeći druge kanale, Srbija se spasla totalne propasti pokazavši zavidnu veštinu opstanka gradeći pritom nove pogone i poboljšavajući uslove transporta.

Bogdanović (1867–1913). Mnogo je čudnih detalja u njegovom odlasku.⁶ I posle jednog veka ostalo je još uvek mnogo tajanstvenih i nerazjašnjenih stvari. Ta dva gubitka, zasigurno, oslabili su elitnu kolonu srpskog naroda, pred kojim je bila drama mitskog diskursa.

Još za vreme Aneksione krize narod je pokazao da razume šta su namere Dvojne monarhije, a teška carinska blokada pokazala je otpornost srpskog naroda i elastičnu prilagodljivost njegove ekonomske i političke elite. Evropska štampa pisala je da odsad „evropske sile ima da računaju sa jednim narodom koji se probudio svestan svoje nacionalne nezavisnosti i svoje velike budućnosti“. Srbiju je, svakako, Carinski rat ojačao, ali je iskusila tešku diplomatsku lekciju, budući da je njena glava isuviše virila iznad mrkline balkanskih šuma. Srpska elita stekla je, tražeći spas iz blokade, nove diplomatske priključke i trgovinske veze, koji će biti odlučujući u nastupajućim krvavim danima na Balkanu. Beč nije krio da je srpsku nepopustljivost doživeo kao direktan izazov. Posle Carinskog rata, privid mira nosio je, ne uvek, skrivenu crnu kob rata. Politički takt „Duplog Milovana“ („borben do drskosti, krut i elastičan istovremeno“) Srbiji je davao evropski impuls, te je vešto umanjivao nadmenost Beča. Nagli odlazak ovog političara napravio je prazninu, jer nije imao dostojnog naslednika. Milovanovićev biograf, Dimitrije Đorđević, dobro je uočio njegov ne mali strah da će aneksija uzdrmati iz temelja Balkansko poluostrvo i izazvati velike posledice. Različiti pogledi Pašića i Milovanovića o pitanju budućnosti Austrougarske, piše Đorđević, došli su u Aneksionoj krizi do punog izražaja. Kao izraziti predstavnik racionalizma i utilitarizma u politici,

---

6 Budući da je putovao bez pratnje, patrijarh Lukijan Bogdanović nije imao nikakvu ličnu zaštitu. Njemu se gubi svaki trag 19/20. avgusta 1913. Na obali reke Ahe, nađeni su, desetak dana doznije, najpre delovi njegove garderobe, pa tek dva meseca doznije i njegovo telo. I to 30 km od mesta pretpostavljene tragedije. Na ubistvo upućuje i činjenica da je pronađena vizitkarta na ime tajanstvenog gospodina Karlovca. Identitet patrijarhov utvrđen je na osnovu medicinskih podataka o popravkama zuba. Nema svedoka o poslednjim trenucima u životu ovog crkvenog velikodostojnika. Sahrani u Sremskim Karlovcima prisustvovao je i visoki izaslanik srpske vlade koji je dočekan i ispraćen uz velike počasti.

THE BOILING POINT.

Srbija kao izvor svih nevolja na Balkanu (karikatura iz epohe).

Milovanović je, navodi Đorđević, odbacivao sve pretpostavke koje su računale na skori slom Dvojne monarhije. Uvek prisutni Pašić, koji se, kako su ga ogovali, umivao u Petrogradu, te je tamo nalazio oslonac, mislio je drugačije. Nastojao je da učvrsti pozicije Srbije, što mu je i uspešno taktičnošću naročite vrste („uvek pipavo i oprezno“). Računao je na *finis Austrije*, njen politički kraj. U drugu dekadu 20. veka Srbija je ušla ojačana idejom balkanskog jedinstva protiv posustale hegemonije Turske. Prve ideje o balkanskoj federaciji javile su se još u 19. veku, a vezuju se za Ljubena Karavelova (1834–1879) i Svetozara Markovića (1846–1875). Kod Markovića to nije ideja o federaciji nacionalnih država, već srezova i župa. S druge strane, Dimitrije Tucović (1881–1914) govori o Balkanskoj socijalističkoj konferenciji, kao bloku koji bi se suprotstavio imperijalističkom nadiranju sa Zapada. Stvaranje balkanskog pakta nalagale su, međutim, teške prilike življa pod turskom vlašću. Ideje o nekakvom komonveltu nisu ni razmatrane. Stoga je, radi isterivanja Turske sa Balkanskog poluostrva, sklopljen savez između Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore. Uočljivo je da je bio plod i posledica

Srpski vojni kadar stekao je u dva balkanska rata veliko ratno iskustvo: na položajima kod Lješa 1912.

Mladoturske revolucije 1908, čije su vođe činili nerazumne napore da „uguše nacionalna osećanja različitih naroda u Carstvu“. Savez je osnovan četiri godine posle bosanske krize, jer je jedan razlog „za odlaganje bio večno prisutni makedonski problem“. Izbijanje italijansko-turskog rata u septembru 1911. dalo je snažan podstrek balkanskom jedinstvu, jer se računalo na tursku zauzetost na drugoj strani. Najpre je, posle mukotrpnih pregovora, 13. marta 1912. sklopljen srpsko-bugarski savez, uz vidnu pomoć ruskog poslanika Nikolaja Hartviga (1857–1914). U aneksu su definisani i srpski teritorijalni zahtevi (Stara Srbija i Novopazarski sandžak, odnosno centralni delovi Makedonije). Na inicijativu premijera Venizelosa, sklopljen je 29. maja 1912. sporazum između Grčke i Bugarske. Poslednji paktovi sklopljeni su između Crne Gore i Bugarske (sredinom septembra) i Srbije i Crne Gore 12. oktobra 1912. Time je sistem saveza bio zaokružen. Sa izrađenom vojnom organizacijom balkanski saveznici bili su spremni za proterivanje Turske sa poluostrva (Prvi balkanski rat), a najveća pretnja održanju pakta bila su nacionalna suparništva. Raspao se zbog sporova oko Makedonije, što je bio i povod Drugom balkanskom ratu.

Balkanska Pandorina kutija otvorena je Prvim balkanskim ratom. Sumrak turske moći bio je znak saveznicima (Srbija, Bugarska, Grčka i Crna Gora) da počnu vojne operacije za oslobođenje svojih krajeva pod osmanskom vlaš-

ću (Srbija i Bugarska htele su da izbiju na more), i ti sukobi trajali su od 8. oktobra 1912. do 30. maja 1913. Za nepuna dva meseca saveznici su oslobodili sve delove na balkanskom delu Turske i 4. 12. 1912. sklopili primirje sa svima osim sa Grčkom. Ne pristajući na grčke zahteve, Turska je nastavila vojne operacije u kojima je izgubila ključne tačke na Balkanu: Jedrene, Janjinu i Skadar, a grčka je mornarica ostvarila prevlast nad turskom flotom. Posredstvom Velikih sila (Nemačka, Austrougarska, Engleska, Francuska i Italija) sklopljen je Londonski mir 30. 5. 1913. Turska je po odredbama mira balkanskim saveznicima predala teritorije zapadno od linije Enos-Midija. Ključni rezultat susreta velikih sila bio je stvaranje albanske države, koja nije bila po volji učesnicima Prvog balkanskog rata. Sukobi su počeli kada je Crna Gora 8. oktobra krenula ka Skadru. U tom trenutku Srbija je bila potpuno spremna za rat: imala vrhunski oficirski kor za najveća pregnuća, izdržljive vojnike, moderno naoružanje, novu artiljeriju (pod oružjem 286.000 ljudi). Tako su Srbija i Bugarska (pod oružjem 294.000) objavile rat Turskoj 17, a Grčka 18. oktobra. Odlučujući trenutak bila je pobjeda srpske vojske kod Kumanova 23–24. 10. 1912. No, mir nije dugo trajao. Drugi balkanski rat počeo je razmiricama saveznika oko podele Makedonije. Izazvala ga je Bugarska (mobilisala 440.000 vojnika) iznenadnim

Nepomirljivi vojni sudar
dojučerašnjih saveznika:
transport srpskih ranjenika
u boju s Bugarima 1913.

jedновременim napadom u noći 30. juna 1913. na srpske (mobilisano 384.000) i grčke položaje. Posle poraza kod Kukreša (trijumf grčkih snaga) i Bregalnice (velika pobeda srpske vojske, 30. juna – 9. jula 1913), uzaludnih napada na Vlasini i kod Pirota, pa ulaskom Rumunije u rat, Bugarska je bila prisiljena da traži primirje. Ugovorom u Bukureštu 10. avgusta 1913. određene su granice u Makedoniji, Rumunija je dobila Dobrudžu, a Turska je povratila Jedrene. Srbija je emocionalno i geostrateški ojačala povrativši Staru Srbiju (Kosovo), čime je postala vojnički hegemon, sila za respekt. U njen državni okvir ušli su i Južna Srbija (Vardarska Makedonija) i Sandžak. Pod njenom kapom našlo se odjednom više od četiri miliona stanovnika. Za takav dobitak, navodi Mari Žanin Čalić, platila je „previsoku cenu“: u borbama je palo 14.000 vojnika, a posredno je imala još 39.000 mrtvih i 54.000 ranjenih.

Balkan je, pokazaće događaji, samo privremeno utonuo u labavi mir. Premoreni vojnici neće imati vremena ni da dobro osmotre svoje domove i najbliže. Čekaće ih grotlo, koje je, po oceni modernih istoričara, vodilo „samouništenju Evrope“, njenom oprostaju od prošlog sveta. Rađala se nova struktura Evrope, stvarali su se novi politički entiteti. Iz oba balkanska sukoba Srbija je izašla okrnjenog vojnog potencijala, i devastirane ekonomije, budući da je takvo angažovanje potpuno iscrplo njene ljudske i materijalne resurse. Sa jedva petnaestak hiljada, uslovno rečeno, industrijskih radnika, Srbija nije imala zamah neophodan za ubrzanu modernizaciju. Posle dva teška rata trebalo je državnom sistemu dati dopunske finansijske injekcije i ratni kapacitet društva saobraziti mirnodopskim prilikama. Najviše je trpeo seljak, koji je bio i mukotrpan zemljodjelac i vičan vojnik („naviknut na najveće štrapace i sa malim zadovoljan“). U rat je išao u svojim opancima, a kod kuće je ostavljao stare i decu, te su oni, bez fizičke snage i potrebnih alatki, bili nemoćni pred tvrdom zemljom. Prokletstvo gladi mućilo je Srbiju. Dve velike balkanske epizode donele su i prokletstvo obogaljenih i nemoćnih. Srpski vojnik, koji nije bio produkt kasarne i egzercira, već zemljodjelac uzdignut nesebičnom odanošću kruni, nije mogao da preko noći povрати

Moćna diplomatska ruka vilhelmske Nemačke gurala je Austrougarsku u rat: Konrad fon Hecendorf i general Edvard Bem-Ermoli s grupom visokih časnika.

karakter i kvalitet. Srbiji je bio potreban višegodišnji predah kakav se određuje ozbiljnom pacijentu, ali prilike nisu bile naklonjene tadašnjoj eliti. Ključni ljudi u evropskim kabinetima spremali su svoj plan za preoblikovanje dotadašnje mape. Tu nije bilo mesta za male neposlušnike. To više nije bila samo skrivena težnja ka pozicijama neograničene moći. Bilo je to otvoreno bacanje na sto novih karata velevlasti. Tražila se samo prilika, mali povod za surovu demonstraciju moći! Netrpeljivi vladari više nisu hteli da tolerišu prkosnu igru malih država u njihovom bliskom susedstvu. Srbija je optuživana za izazivanje revolucionarnog, antimonarhističkog duha u carskim pokrajinama. Opstanak Monarhije bio je stavljen na kocku, tvrdili su kuloarski moćnici. Svet se opraštao od gala ceremonijala i ulazio u tunnel rata. Srbija je bila određena za put patnje i dramatičnog iskušenja, kalvariju i bol, a nade je bilo sve manje. Na nju se nadvio tamni oblak rata. Evropa se vratila svom mračnom bitku, vrtlozima koji su pretili da je opet progutaju. Nije više postojala linija rasedlina između dobra i zla. Svima su prsti bili na obaraču.